

Allah'ın İradesi ve Kötü Fiiller

Nail KARAGÖZ*

Atrf©- Karagöz, N. (2006). Allah'ın iradesi ve kötü fiiller. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2), 191-216.

Özet- Bu çalışmada Allah'ın iradesinin insanın işlediği kötü fiillere etkisi incelenmektedir. Konu, özellikle Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ile sınırlı tutulmuştur. Bu konunun açıklığa kavuşmasında ilahi iradenin kabul edilip edilmemesi; kabul edilmişse kadîm mi hâdis mi olduğu önemlidir. İlahi iradenin varlığını kabul edildiğinde birden fazla kadîmin varlığı söz konusu olabilir. İlahi iradeyi kabul etmemek belki daha da problemlidir. Çünkü varlığı irade edilmiş bir kâinat mevcut durumdadır. Ancak meselenin açıklığa kavuşmasında daha belirleyici olan belki de irade kavramından ne anlaşıldığıdır. Bu nedenle Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin ilahi irade anlayışları ve bunu kulların kötü fiilleriyle ilişkilendirmeleri incelenmiştir.

Anahtar Kavramlar- Allah'ın iradesi, kötü fiil, Ehl-i Sünnet, Mu'tezile

§§§

A-Allah'ın İradesi

Allah'ın iradesinin insanın işlediği kötü fiillere bir etkisinin olup olmadığı, varsa bunun ne şekilde gerçekleştiği konusu çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Burada Allah'ın iradesinin sınırlarını ve kötü fiillerin bu irade ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Konunun aydınlığa kavuşması için öncelikle irade kavramının nasıl anlaşıldığını ve kelâm ilmi açısından ne ifade ettiğini bilmek gerekmektedir. Çalışmamızı Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları ile sınırlı tutmak istiyoruz.

* MEB Ramazanoğlu İlkÖğretim Okulu Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

1-İrade Kavramı

İrade Arapça bir kelime olup, R.V.D. kökünden türemiştir. Talep etmek, istemek malarına gelir. Bunun yanı sıra dilemek, peşinde olmak, seçmek, niyetinde olmak, arzulamak, tercih etmek, kastetmek anlamları da vardır.¹ İradenin bu anlamlarından hareketle çeşitli tanımlar yapılmıştır. Ancak bunların hemen hepsinde “seçme” ve “tercih etme” anlamları ön plandadır.² Örneğin **Ebu Hanife** (v. 150/767), “İrade; taleptir, istemedir. Otlak, mera arayana râid (arayan, isteyen) denir. Çünkü o isteme, arama halindedir...”³ demektedir.

Kelâmcılar irade kelimesini hem Allah'ın hür bir seçimle fiillerini yaptığı, hem de insanların fiillerini hür bir iradeyle seçmeleri ve bu seçimlerinden sorumlu olmaları anlamında çift yönlü olarak kullanmışlardır.⁴

Nesefî (v. 508/1115), iradenin isteksizliği (kerahiyet) ve zorunluluğu (ızdırar) ortadan kaldıran, sıfat sahibinin maksat ve seçimini gerektiren şey manasında kullanıldığını, iradenin bu şekilde tanımlanmasının, bu sıfatla vasıflanan kişinin eylemlerinde seçme hürriyetine sahip olmasını ve zorlama ve isteksizlik dışında bir durumda bulunmasını ortaya koyduğunu belirtir.⁵ Bunun yanında Nesefî, iradenin aslının meyil ve talep olduğunu, bunların birbirinin yerine kullanılabileceğini de kaydetmektedir.⁶

Cürcânî (v. 816/1413) iradeyi, canlının iki davranıştan birini seçmesini sağlayan bir sıfat olarak tarif etmektedir.⁷ İşlerin hür olarak, istikle ve baskı altında kalmadan yapılabilmesi için talep ve meylin olması tabiidir.

İsfehânî (v. 425/1034)'ye göre irade, şehvet, hacet ve emelden oluşan bir kuvvettir. Yapılmasını yahut yapılmamasını gerektiren bir hükümle birlikte, nefsin bir şeye meyli anlamında bir isimdir. İlk anlamda nefsin bir şeye yönelmesi; diğer anlamda ise bir şeyin yapıl-

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, R.V.D. mad., Beyrut, trs., III, 3, 187-188; el-İsfehânî, Râgıb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992, s. 371; en-Nesefî, Ebû'l-Mu'în, *Tabsiratü'l-edille*, Ankara, 1993, I, 490.

² Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmâm Maturidî*, İstanbul, 1984, s. 30.

³ Pezdevî, Sadru'l-İslâm, *Usulü'd-dîn* (çev. Şerafeddin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akaidi*), İstanbul, 1980, s. 61-62.

⁴ Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul, 1997, s. 121.

⁵ Nesefî, *Tabsira*, s. 491.

⁶ Nesefî, *Tabsira*, s. 490.

⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, Beyrut, 1405h., s. 9.

masını yahut yapılmamasını gerektiren hüküm demektir. Allah hakkında kullanıldığında birinci değil; ikinci anlamı kastedilir. Çünkü Allah meyilden münezzehtir. "Allah böyle diledi." denildiğinde bunun manası "Allah öyle değil de, böyle hükmetti." demektir. "De ki: "Allah size bir kötülük dilese veya bir rahmet istese, O'na karşı sizi kim koruyabilir?"⁸ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. İrade bazen emir ve kasıt manasında da kullanılabilir.⁹

2) İrade Sıfatı

Subûti sıfatlardan sayılan irade; "Allah'ın zatına ait ezelde sabit ve O'nunla kaim olan vücûdî ve ezeli öyle bir sıfattır ki, Allah onunla bir mümkinî olma veya olmama hallerinden biriyle tahsis eder." şeklinde tarif edilir.¹⁰ Yani Allah irade sıfatıyla varlıkların var olma veya olmama durumlarını ve varoluş vasıflarını belirler.

Mu'tezile kelâmcıları, tevhit anlayışlarına ters düştüğü gerekçesiyle Allah'ın sıfatlarını reddetmişlerdir. Buna bağlı olarak onlar ezeli bir irade anlayışını da kabul etmemişlerdir. İlahi irade ezeli olmayınca tabii olarak insanın fiilleri de ezelden belirlenmiş olmayacaktır.¹¹ Ancak bu konuda Mu'tezile düşünürlerinin hepsinin yaklaşımları aynı değildir. Mesela **Nazzam** (v. 231/845) ilahi iradeyi tamamen inkâr etmektedir. Çünkü ona göre Allah'ın, eşyanın varlığını irade etmesi, onu var etmesi demektir.¹² Bu anlayışa göre eşyanın var olması için irade gibi bir sığata gerek kalmamaktadır. Bununla birlikte çoğu Mu'tezile düşünürleri, irade ve kelâm sıfatlarının zât üzerine zâit manalar olduğunu kabul etmiş; fakat hâdis olduklarını ve Allah'ın zâtıyla kaim bulunmadıklarını ileri sürmüşlerdir.¹³ Mu'tezile'ye göre şayet irade kadîm olsaydı, ezelde zât ile beraber iki kadîmin mevcudiyeti gerekirdi. Bu ise tevhit prensibine aykırıdır. Şu da var ki Allah'ın irade sıfatı kadîm olsaydı, ilahi iradenin kendisine taalluk ettiği her şeyin

⁸ Ahzab, 33/17.

⁹ İsfehânî, *Müfredât*, s. 371.

¹⁰ Gölçük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya, 1998, s. 217.

¹¹ Turhan, Kasım, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İstanbul, 1996, s. 45.

¹² el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l İslamiyyîn, ve İhtilafü'l Musallîn*, Beyrut, trs, s.190.

¹³ es-Sâbûnî, Nûreddin, *el-Bidaye fi usûli'd-dîn*, (çev: Bekir Topaloğlu, *Maturidiyye Akaidi*) Ankara, 1978, s. 26, (Çeviri, s.74).

de kadîm olmasını gerektirirdi. Çünkü murâd olmaksızın iradenin mevcudiyeti acz belirtisidir, bu ise Yüce Allah hakkında muhaldir.¹⁴

İlahi iradenin hâdis olduğu görüşü tamamen sorunsuz değildir. Çünkü bu durumda hâdis iradenin mahalli, ilahi zât olmak durumundadır. Hâlbuki ilahi zât hâdis varlıklara mahal olmaz.¹⁵ Bu sebeple Mu'tezile hem hâdis hem de mahalsiz bir irade anlayışını benimsemiştir.

Sâbûnî (v. 580/1184), Mu'tezile'nin Allah'ın hâdis ve mahalsiz bir irade ile mürîd olduğu tarzındaki görüşünü temelde yanlış bularak şöyle demektedir: "...Çünkü bu irade, ya Allah'ın onu yaratmasıyla vücûd bulmuş olacak yahut da kendi kendine var olmuş olacaktır. Eğer muarızımız "Kendi kendine var olmuştur" derse, bu, Yüce yaratıcıyı inkâr etmek demektir. Şayet "Allah'ın onu yaratmasıyla vücûd bulmuştur." derse, kendisine: "Onu irade ile mi yaratmıştır, yoksa iradesiz mi?" diye sorarız. Eğer: "İradesiz olarak yaratmıştır." derse, Allah bu yaratma fiilinde cebir altında kalmış olur. "İrade ile yaratmıştır" şeklindeki bir anlayışa; "Bu irade kadîm midir yoksa hâdis mi?" sorusunu yöneltince, buna da kadîm olduğu şeklinde cevap verilirse, zaten ispat edilmek istenen de budur. Eğer hâdis olduğu söylenirse sorumuzu tekrar ederiz ve bu durum sonsuza dek devam eder."¹⁶

Sünnî kelimcilerin tamamına göre Allah ezelde irade sıfatı ile mevstufur.¹⁷ Onların bu konuda dayanak olarak aldıkları ayetlerden birkaçı şöyledir: "*Şüphesiz ki Allah, dilediğine hükmeder.*"¹⁸ "*Allah dilediğini yapar.*"¹⁹ "*Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz.*"²⁰ "*Allah size kolaylık diler.*"²¹ İrade sıfatı sabit olunca, irade edenin de varlığı sabit olur.²²

Sünnî kelimcılara göre irade, eşyanın ahlakî mahiyeti ile ilgili bir vasıf değil; oluşla ilgili bir sıfattır. Yani bir fiilin var ya da yok olmasında ilim nasıl etkisiz, tarafsız bir sıfatsa, fiilin iyi veya kötü vasfı kazanmasında da irade öyledir. Bilhassa fiillerdeki ahlakî kıymeti sadece

¹⁴ Topaloğlu, *Matürîdiye Akaidi* (s.105/67 çevirenin dipnotu)

¹⁵ Pezdevî, *Usulü'd-din*, s. 43.

¹⁶ Sâbûnî, *Bidâye*, s. 44, (Çev. s. 106).

¹⁷ Neseî, *Tabsira*, I, 490.

¹⁸ Mâide, 5/1.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/40.

²⁰ İnsan, 76/30.

²¹ Bakara, 2/185; Ayrıca bkz. En'am, 6/125, Şura, 42/24.

²² Pezdevî, *Usulü'd-din*, s. 61.

ilahi emre ve nehye bağlayan Eş'arilere göre, bir fiil ancak ilahi emir ve rızaya bağlı olarak iyi veya kötü olabilir.²³ Bu noktada **Gazalî** (v. 505/1111) de Eş'ariler gibi düşünmektedir. Ona göre Allah'tan sadır olan her fiilin birbirinden ayrılması için bir tercih ediciye ihtiyaç vardır. Burada fiilin zâtı veya kudret sıfatı böyle bir tercih için yeterli değildir. Çünkü kudretin iki zıt duruma nispeti ilim sıfatında olduğu gibi eşittir. Bu durumda fiilin şu veya bu yöne tercihini gerektiren bir sığata gerek vardır, o da iradedir.²⁴

Aslında Gazalî'den daha önce **Maturidî** (v. 333/944), ilahi fiilin ilahi tercihlî olduğunu söylemiş ve bunu da "ihtiyar" terimiyle ifade etmiştir. Maturidî'ye göre, görülen her fiilde irade vardır. Çünkü irade her gerçek failde bulunan bir vasıftır.²⁵ Allah'ın ezeldeki iradesi "ihtiyar" anlamı ifade eder.²⁶ Fiildeki ihtiyara baktığımız zaman, her ihtiyar sahibinin aynı zamanda bir irade sahibi olduğunu görmekteyiz. O halde irade ve ihtiyar, aynı manaları ifade eden iki ayrı kelimedenden ibarettir.²⁷ İradenin, bir şeyin oluş zamanını belirlemek olduğunu söyleyebiliriz. Allah'ın irade ve ihtiyar sahibi bulunduğunu bize gösteren yine O'nun fiilleridir. Varlıklara baktığımız zaman bunların birbirlerinden farklı mahiyetlerde ve zamanlarda yaratılmış olması bize açıkça göstermektedir ki ortada bir ihtiyar vardır. Bu durum, Allah'ın ezelde irade sıfatıyla vasıflanmış olduğunu göstermektedir.²⁸

Ne tür bir irade anlayışına sahip olurlarsa olsunlar kelâmçıların, Allah'ın mürîd olduğu ve âlemin varlığını yokluğuna tercih ettiğini kabul ettiklerini biliyoruz.²⁹ Kur'an-ı Kerim'e göre Allah, dilediğini yapar, ne dilerse ona hükmeder, bir şeye "ol" dediği zaman o şey hemen oluverir.³⁰ Hz. Muhammed de Allah'ın dilediğinin olacağını, dilemediğinin olmayacağını ifade etmiştir.³¹

²³ Eş'arî, *Makâlât*, s.191; Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, İstanbul, 1996, s.143.

²⁴ Gazalî, Ebu Hamid, *el-İktisad fi'l İtikad*, (çev: Kemal Işık, *İtikadda Orta Yol*) Ankara, 1971, s. 75.

²⁵ el-Maturidî, Ebu Mansur, *Kitabu't-tevhid*, İstanbul, 1979, s. 286.

²⁶ Maturidî, *Kitabu't-tevhid*, s. 304.

²⁷ Maturidî, *Kitabu't-tevhid*, s. 295.

²⁸ Maturidî, *Kitabu't-tevhid*, s. 60; Yeprem, *İrade Hürriyeti*, s. 278.

²⁹ Keskin, *Allah-Âlem İlişkisi*, s.131.

³⁰ Bakara, 2/253; Âl-i İmran, 3/40; Yâsin, 36/82.

³¹ Ebu Dâvud, *Sünen*, Edeb, 110, I-III, Beyrut, 1988, II, 740.

3) İrade ile İlgili Bazı Kavramlar

Kulların fiillerinin meydana gelişinde irade sıfatının ne gibi bir rolü vardır? Acaba Allah her yapıları irade etmekte midir? İradesi yalnız itaat fiillerine mi taalluk eder, yoksa ilahi iradenin taalluk kapsamına kötü fiiller de girer mi? Ya da bu fiiller Allah'ın mutlak iradesine rağmen mi gerçekleştiriliyor? Şayet öyleyse bu durum Allah'ın mutlak iradesini sınırlamaz mı?... Konunun odağında bu gibi sorular yer almaktadır. Bu soruların cevaplarını bulmak için dilcilerin ve kelâmcıların gerek iradenin lügat ve ıstılah anlamlarını ifade ederken, gerekse ilahi iradeden bahsederken kullandıkları kavramlara ve bu kavramlara yüklenen anlamlara değinmek istiyoruz. Zira ilahi iradenin kötü fiillerle ilişkisini açıklamada bu kavramların belirleyici bir önemi vardır.

a) Meşiet

Çoğu mütekellimce irade ile aynı anlamda kullanılan meşiet, aslında bir şeyi yaratma ve yaratılan şeyin gerçekleşmesi anlamına gelir. Allah açısından bir şeyin mevcudiyetini gerektirir.³² Meşiet kavramının kökü olan 'Ş.Y.E.' sülasisi, "mevcut" ya da "varlık" olarak tanımlanan "şey" kavramının da köküdür. Şu halde irade, bir talep ve meyli ifade ederken, meşiet varlığın şey'iyyeti ile ilgilidir. Biz iradeyi ezeli sıfat olarak görürken, tek tek varlıklarla ilgili olan taalluklarının meşiet olduğunu söyleyebiliriz. İrade daha ziyade karar ve hükümle ilgili iken buna karşılık meşiet doğrudan fiille ilgilidir.³³

b) Emir

Emir, söyleyenin kendisi dışında birine "yap" dediği sözdür.³⁴ Emir verilirken karşı tarafın yapması istendiği için, fiilin gerçekleşmesinde failin dışında birinin iradesi işe karışmaktadır. İmam Muhammed'in rivayetine göre Ebu Hanife emri ikiye ayırmaktadır: Biri oluş (keynünet) emridir ki, Allah bir şeyi emredince o şey oluverir. Diğeri ise vahiy emridir. Bu, iradesinden kaynaklanmış değildir. İradesi de emrinin gereği değildir. Hz. İbrahim'in oğluna söylediği şu söz bunu doğrular: "Rüyada senin boğazını kestiğimi görüyorum; bir düşün, ne dersin?" O da cevaben: "Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden

³² İsfehânî, *Müfredat*, s. 471.

³³ es-Semerkanî, Hakîm, *es- Sevâdü'l A'zam*, trs., yrs., s. 24; Keskin, *Allah-Alem İlişkisi*, s. 297.

³⁴ Cürçânî, *Tarîfât*, s. 53.

bulursun.” dedi.³⁵ İnşallah demeksizin, “*Beni sabredenlerden bulursun.*” demedi. Allah'ın emri bu şekildedir ve Allah onun boğazının kesilmesini dilememiştir.³⁶ Ebu Hanife bu ayette Allah'ın İbrahim peygambere oğlunu kesmesini emrettiği halde aslında böyle bir olayı irade etmediği için olayın gerçekleşmediğini söylüyor. Bu nedenle o, Allah'ın vahiy niteliği taşıyan emirlerinin oluşla ilgili emirlerinden ayrılması gerektiğini vurgulamaktadır. Neseffî'ye göre de irade, emir anlamına gelmez. Böyle olsaydı “*Allah dileseydi yeryüzündekilerin tamamı iman ederdi.*”³⁷ ayetinin anlamı “Allah emretseydi herkes mümin olurdu” olmalıydı. Böyle olunca imanı terk etmek âsilik sayılmazdı. İkinci olarak, kendisine iman emredilen herkesin mümin olması gerekirdi. Oysaki biz, Allah'a inanmaları emredildiği halde çoğu kimseyi inanmamış görüyoruz. Bu, çelişki ve yalan olduğu gibi, aynı zamanda imkânsızdır.³⁸

c) Rıza

Rıza hükmün yerine gelmesine kalbin sevinmesi³⁹ ve bir şeyi seçip kabul etmek demektir. “*Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam'ı beğendim(razı oldum).*”⁴⁰ ayetinde de seçme, kabul etme anlamında kullanılmıştır.⁴¹ Rıza kavramı, daha çok Allah'ın, insanların kötü fiilleri işlemesinden memnun olup olmadığı konusu tartışılırken gündeme gelmektedir.

d) İhtiyar

İhtiyar, seçmek demektir.⁴² Kur'an'daki kullanımlarından hareketle⁴³ ihtiyar kelimesinin, sadece iyi olan ve insanlık için nimet ve rahmet manasına gelen şeylerin Allah tarafından seçildiğini ifade etmek için kullanıldığını söyleyebiliriz.⁴⁴ Kur'an'da kullanıldığı her yerde bir

³⁵ Saffat, 37/102.

³⁶ Beyazî, Kemâleddin, *el-Usûlü'l-münife*, (çev: İlyas Çelebi, *İmam A'zam Ebu Hanife'nin İtikâdi Görüşleri*) İstanbul, 1996, s. 85.

³⁷ Yunus, 10/99.

³⁸ Neseffî, *Tabsira*, I, 495.

³⁹ Cürçânî, *Ta'rifat*, s.148.

⁴⁰ Mâide, 5/3.

⁴¹ *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul, 1992, s. 351.

⁴² İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, IV, 267.

⁴³ Araf, 7/155; Taha, 20/13; Duhan, 44/32; Kasas, 28/68.

⁴⁴ Keskin, *Kader ve Kaza*, s.124.

seçilmişlik fikri mevcuttur. Bunu şöyle değerlendirmemiz mümkündür: İyi olan şey (hayır), ancak Allah tarafından kulları için seçilip istenilen ve emredilen şeylerdir. Ya da bilgiye dayalı olan seçimin hedefi daima iyi ve güzel olan şeylerdir.⁴⁵

4) İrade Kelimesine Yüklenen Anlamlar

Bu başlık altında kelâmcıların irade kelimesinden ne anladıklarını, ona hangi anlamları yüklediklerini incelemek istiyoruz.

Ebu'l-Yüsr **Pezdevî** (v. 493/1100), Ebu Hanife'nin irade ile meşiet arasında fark gördüğünü söylemektedir.⁴⁶ Ancak eserlerine bakıldığında Ebu Hanife'nin meşiet kelimesini sık sık Allah'ın iradesi anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.⁴⁷ O, Pezdevî'nin belirttiği ayrımı meşiet kelimesini fikhî konularda insanlar için kullanırken yapmış olmalıdır.⁴⁸ Nitekim Pezdevî, Allah hakkında kullanılınca irade ile meşiet kelimeleri arasında fark olmadığını söylemektedir.⁴⁹

Bunun yanında Ebu Hanife, meşiet ile emir ve rıza arasında fark görmektedir. Allah kâfir için küfrü dilemiş ancak küfrü yarattığı halde emretmemiştir. Allah kulun küfründen ve günahından razı değildir. Ancak onlar için küfrü yaratan O'dur.⁵⁰ Ebu Hanife'nin, Allah'ın, her irade ettiğini yarattığı, ancak emretmediği ve ondan razı olmadığı görüşünde olduğu anlaşılıyor. Ona göre Allah kendi dilemesine ve rızasına uygun olarak amel edenlere ve emirlerine boyun eğenlere rıza gösterir. Emirlerine aykırı hareket edenler, yine O'nun dilemesiyle amel etmişler ama rızasıyla amel etmemişler ve günah işlemişlerdir. Günah ise O'nun rızasının dışındadır.⁵¹

Mu'tezile'den **Cafer b.Harb** (v. 236/850)'e göre irade bir şey hakkında hüküm vermek demektir.⁵² **Kâdî** Abdulcabbar (v. 415/1025) ise iradeyi fiil manasında kullanmaktadır.

⁴⁵ Keskin, *Kader ve Kaza*, s.123.

⁴⁶ Pezdevî, *Usulü'd-din*, s.63.

⁴⁷ Bkz. Mustafa Öz, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri (el-Fıkhü'l-ekber)*, İstanbul, 1992, s. 72-73; (*el-Fıkhü'l-ebzat*), s. 59, 61.

⁴⁸ Zira Pezdevî aynı sayfalarda Ebu Hanife'nin bu kullanımı ile ilgili örnekler vermektedir.

⁴⁹ Pezdevî, *Usulü'd-din*, s.64.

⁵⁰ İmam-ı A'zam, *el-Fıkhü'l-ebzat*, s. 59.

⁵¹ İmam-ı A'zam, *el-Fıkhü'l-ebzat*, s. 59.

⁵² Eş'arî, *Makâlât*, s. 509.

Böyle olduğu içindir ki Allah'ın iradesi O'nun fiilidir.⁵³ Bağdat Mu'tezililerine göre Allah'ın bir şeyi irade etmesi, o şey Allah'ın kendi fiili olursa, Allah'ın bu fiili "var etmesi"; başka bir varlığın fiili olursa, Allah'ın bu fiili "emretmesi" anlamına gelir.⁵⁴

Burada vurgulanması gereken husus şudur: Mu'tezile'ye göre Allah, kulların ancak emir niteliğinde olan fiillerini dilemekte, buna karşılık nehiy biçiminde olan kabih (kötü) fiillerini dilememektedir.⁵⁵ Adalet prensibi ile sıkı bir ilişkisi olduğu bilinen irade görüşü, Mu'tezile'yi, Allah'ın, kulların kötü fiillerini dilemediği sonucuna ulaştırmıştır. Zira kulların fiillerinde zulüm ve haksızlık vardır. Şayet Allah onları yaratsaydı kendisinin zalim ve haksız olması gerekirdi.⁵⁶

Ehl-i Sünnet görüşünü temsil edenlerden biri olan **Eş'arî** (v. 324/936), Allah'ın mutlak bir iradeye sahip olduğunu, bu iradenin her şeyi kuşattığını söylemektedir.⁵⁷ Ona göre Allah iyiyi de kötüyü de irade eder; ancak irade ettiği halde kötülüğü tasvip etmez, emretmez. **Bâkılânî** (v. 403/1013), Allah'ın iyiyi ve kötüyü irade etmesi konusunda neredeyse Eş'arî gibi düşünmektedir. Ona göre de Allah'ın mutlak iradesi vardır ve Allah itaat ve masiyet fiilleriyle diğer olayları irade etmektedir. Bâkılânî bu görüşünü desteklemek için "*Rabbin şüphesiz her istediğini yapar.*"⁵⁸ ayetini delil olarak getirmektedir.⁵⁹ Ayrıca Bâkılânî, "*Allah dileseydi bunu yapamazlardı.*"⁶⁰ ayeti ve "*Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı.*"⁶¹ ayetinin Allah'ın, kulların isyan, yalan ve karşı koyma fiillerini dilememiş olsaydı, bunların gerçekleşmeyeceğini haber verdiğini söylemektedir. Ona göre şayet Allah tüm insanların iman etmesini dileseydi şüphesiz hepsi inanırdı.⁶²

⁵³ Eş'arî, *Makâlât*, s.190; Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, Beyrut, 2001, s. 290.

⁵⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s.191.

⁵⁵ Gölcük, Şerafeddin, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, Ankara, 1997, s.70.

⁵⁶ Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 231.

⁵⁷ el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Kâhire, 1397h, s.163.

⁵⁸ Hûd, 11/107.

⁵⁹ el-Bâkılânî, Ebu Bekr, *Kitâbu't-temhîd*, Beyrut, 1987, s.317.

⁶⁰ En'am, 6/137.

⁶¹ Yunus, 10/99.

⁶² Bâkılânî, *Kitâbu't-temhîd*, s. 318.

Eş'arîler Allah'ın umumi iradesinin bütün mevcudata şamil olduğunda ittifak etmişlerdir. Hayır ve şer aynı seviyede olarak Allah'ın iradesinin kapsamı içindedir. Ancak Eş'arîler, emir ile iradeyi birbirinden farklı görmektedirler. Onlara göre şerre ait irade, şerri emretmeyi gerektirmez.⁶³

Ehl-i Sünnet'in diğer bir temsilcisi olan Maturidî, iradeyi bir şeyin zamanında var olmasını ihtiyar etmek olarak tanımlıyor.⁶⁴ İhtiyarın ise seçmek demek olduğunu daha önce söylemiştik. Maturidî'ye göre bazı ayetlerde⁶⁵ yer alan irade ve meşiet kavramları Allah'a nispet edilmektedir. Bu kavramlar rıza ve emir anlamına gelmemektedir. Bunlar farklı şeylerdir. Şüphesiz buradaki meşietin beraberinde fiil bulunmaktadır.⁶⁶ Meşiet kelimesinin Allah açısından bir şeyin mevcudiyetini (yaratılmasını) gerektirdiğini⁶⁷ hatırlayacak olursak Maturidî'nin meşieti fiil anlamında kullandığını, böylece de Mu'tezile'ye yakın bir görüş ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Ancak o, fiillerin yaratılışını ihtiyar kavramıyla açıklayarak Mutezile'den farklı düşündüğünü göstermiştir. Eğer Allah ezelde irade sahibi ise ve irade-fiil arasında bir öncelik-sonralık yok ise bu durumda âlemin de ilahi irade ile beraber bulunması, yani kadîm olması gerekecekti. İşte ihtiyar terimi bu problemi ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.⁶⁸

Pezdevî, dilcilerin, iradenin muhabbet ve rızadan farklı olduğu konusunda ittifak halinde bulduklarını söylemektedir. Bu kelimelerin dildeki kullanımına bakarsak, mesela bir insan bir başkasına eziyet verdiği zaman özür dilerse özrü kabul edilir. O takdirde "Falan, falandan razı oldu." denir; "Falan falandan diledi, istedi." veya "Falan falandan irade etti." denmez. Muhabbet de bir şeyi güzel ve iyi bulmaktır. "Falan tatlıyı, rahatı, övgüyü sever." denir. Meşiet ve irade bunun hilafıdır. Bu, şöyle bir örnekle açıklanabilir: Bir kimse, elinden kangren olunca elini kesmek ister ve onu irade eder, fakat bu işi sevmez ve bundan razı olmaz. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sav) ölümünü dileyen kimsenin küfür işlemesinden

⁶³ İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (çev: M. Saim Yeprem), İstanbul, 1994, s. 295.

⁶⁴ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 60.

⁶⁵ Bkz.. En'am, 6/39, 125, 129; Secde, 32/13; Maide, 5/48.

⁶⁶ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s.297.

⁶⁷ İsfehânî, *Müfredât*, s. 471.

⁶⁸ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 60.

korkulur. Ama Hz. Peygamber'in vefatına razı olursa o kimse hakkında her hangi bir şeyden korkulmaz ve bu kimse günah işlemiş olmaz. Allah, "Allah kullarının küfrüne razı olmaz."⁶⁹ "Allah fesat çıkarmaya razı olmaz."⁷⁰ buyurmaktadır.⁷¹

Buraya kadar belli başlı kelimelerin, Allah'ın iradesinin kulların fiillerine tesiri konusunda kullandıkları kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri tespit etmeğe çalıştık. Şüphesiz her ekol, hatta her kelâmcı kendi anlayış sistemine göre kavram tahlilleri yapmakta ve bu kavramlara anlamlar yüklemektedir. Neticede de sırf kavramlarla konuşmak yeterli olmamakta, bunlardan ne kastedildiğini de bilmek gerekmektedir. İrade ile ilgili kavramları bu sebeple ele almağa çalıştık. Şimdi ise bu kavramlar ışığında, Allah'ın iradesinin, kötü fiillerin meydana gelişindeki tesiri konusunda ileri sürülen görüşleri incelemeye geçebiliriz.

B) Kötü Fiillerin Meydana Gelişi

1) Fiil Kavramı

Cürcânî fiili, "başkasına etkisi olsun veya olmasın herhangi bir sebeple tesir edenin dışında meydana gelen geçici bir durum" olarak tanımlamaktadır.⁷² Bu, fiilin kudret kavramına bağlı olarak yapılmış tanımdır. Zira fiilin var oluş şartı kudrettir. Yukarıdaki tanımda Cürcânî'nin "etki"den kastı kudrettir.⁷³

Kâdî Abdulcabbar fiilin, "Bir kâdirin hâsıl olan hâdislerdir." şeklindeki tanımını doğru bulmamaktadır. Bu tanım, fiilin gerçekleştiği sırada failin kudret sahibi olması gerektiğini çağırıştırabilir. Mesela ok atan biri, ok henüz hedefe ulaşmadan ölebilir. Ona göre bu tanımın yanlışlığında şüphe yoktur. Fiilin tanımı hakkında şöyle demek daha doğru olur: "Fiil, başkasının gücüne dayalı olarak var olan şey" demektir. Böylece yukarıdaki tanıma yapılan itiraz da engellenmiş olur.⁷⁴ Kâdî Abdulcabbar'ın fiilin tanımındaki bu hassasiyeti, ok attıktan sonra ölen birinin, karşı taraftaki kişinin atılan oktan dolayı ölmesi halinde fiilin sorumluluğunu taşı-

⁶⁹ Zümer, 39/7.

⁷⁰ Bakara, 2/205.

⁷¹ Pezdevî, *Usulü'd-din*, s. 77.

⁷² Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 215.

⁷³ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Maturidî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1992, s. 22.

⁷⁴ Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 218.

ması gerektiği kanaatinden dolayı olmalıdır. Nitekim verdiği örnekten, ok atan kişinin -ok hedefe isabet etmeden ölse bile- her halükarda fiilin sorumlusu olduğunu vurgulama gayreti hissedilmektedir. **Ebu'l Huzeyl** (v. 235/850)'e göre de bir insan bir kimseye ok atsa, sonra ok adama ulaşmadan ölse, sonra da ok adama ulaşip onu öldürse, oku atan diri iken ihdas ettiği bir sebeple, ölümünden sonra meydana gelen öldürme fiilini meydana getirmiş olur.⁷⁵

Kâdî Abdulcabbar, diğer yandan cinsine ve meydana gelişine göre fiili, ilave bir vasfının bulunup bulunmadığını dikkate alarak ikili bir taksime tabi tutmaktadır. Ne yaptığını bilen birinin fiilleri, ilave bir vasıf taşıyan fiillere örnek olarak verilebilir. Diğer fiiller ise şuuru yerinde olmayanlardan da sadır olabilir.⁷⁶ Kâdî'ye göre kulların fiilleri iyi ve kötü olmak üzere iki çeşittir. Kötü olanı Allah elbette irade etmez. Tersine onu çirkin görür ve ona kızar.⁷⁷

Fiilin meydana gelebilmesi için yokluktan varlık sahasına intikali gerekmektedir. Böylece yaratma, fiilin bir çeşidi olmaktadır. Yaratma olarak adlandırdığımız yokluktan varlık sahasına geçiş, Neseffî'ye göre sadece Allah tarafından gerçekleştirilebilen bir olaydır. Dolayısıyla fiilin yaratılması söz konusu olduğunda bu sadece Allah'a aittir.⁷⁸ Mu'tezile ise tam aksi bir görüşe sahiptir. Onlar insanı kudret sahibi bir varlık olarak görür ve "İnsan, bu kudret sayesinde fiilin gerçek yaratıcısıdır." derler.⁷⁹

2) "Kötü" Kavramı

"Kötü"den maksadımız, kulların fiilleri konusunu işlerken kelâmçıların kullandıkları küfür, isyan, şer, masiyet, kabih, kerahet, zulüm, cevr gibi kelimelerdir. Bu kelimelerin ortak noktası, hepsinin de Allah'ın rızasının olmadığı fiiller veya bu tarz fiillere sıfat olmalarıdır.

3) İlahi İrade-Kötü Fiil İlişkisi

Allah'ın iradesi ile kulların kötü fiilleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu Ebu Hanife şöyle açıklamaktadır: "Ameller; farzlar, faziletler ve masiyetler olmak üzere üç kısımdır. Farzlar Allah'ın emri, meşiet, muhabbeti, rızası, kazası, kudreti, yaratması, hükmü, ilmi, tevfiği

⁷⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 402-403.

⁷⁶ Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 219.

⁷⁷ Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 306.

⁷⁸ Yazıcıoğlu, *Maturidî ve Neseffî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 22.

⁷⁹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 163.

(uygun bulması) ve Levh-i Mahfuz'da yazmasıyla. Faziletler Allah'ın emriyle değildir. Fakat meşiet, muhabbet, rızası, kazası, kaderi, hükmü, ilmi, tevfiği ve Levh-i Mahfuz'da yazmasıyla. Masiyetler de Allah'ın emriyle değildir. Fakat meşietiyedir. Muhabbetiyle değil kazasıyla; rızasıyla değil takdiriyle; tevfiğiyle değil hizlanıyla, ilmiyle ve Levh-i Mahfuz'da yazmasıyla.⁸⁰ Anlaşıldığına göre Ebu Hanife, kötü fiilleri Allah'ın irade ettiğini kabul etmekle beraber, daha önce de belirttiğimiz gibi irade ile emir ve rızayı ayırdığı için kötü fiillerin oluşumunda Allah'ın emir ve rızasına yer vermemektedir.

Mu'tezile'den Kâdî Abdülcabbar'a göre kulların fiillerini Allah'ın yaratması caiz değildir. Çünkü kulların fiillerinde zulüm ve adaletsizlik vardır. Şayet Allah bunları yaratmış olsaydı, O'nun da zalim ve adaletsiz olması gerekirdi. Hâlbuki Allah için böyle bir durum söz konusu değildir.⁸¹ Allah kötü fiilleri dilemez, tam tersine onları çirkin görür.⁸²

Kâdî Abdülcabbar, sadece kötü fiillerin değil, kulların bütün fiillerinin yine kendilerinden olduğunu söyleyerek bu sayede kulların övgüyü veya yergiyi, sevap veya günahı hak ettiklerini savunmaktadır. Ona göre fiillerin Allah'a nispetini kabul etsek bile, bunun ancak mecaz yoluyla olduğunu söyleyebiliriz.⁸³

Bağdat Mu'tezililerinden bir gruba göre Allah'ın bir şeyi irade etmesi demek, şayet o şey Allah'ın kendi fiili olursa, Allah'ın o şeyi yaratması demektir. Eğer irade edilen şey başka bir varlığın fiili olursa, bu durumda Allah'ın o fiili emretmesi anlaşılır.⁸⁴ Görüldüğü gibi Mu'tezile kelâmcıları kötü fiillerin oluşumunda Allah'ın iradesine asla yer vermemektedirler. Bu tutumlarını, "İyiliği dileyen iyi, kötülüğü dileyen kötüdür."⁸⁵ şeklindeki düşüncelerine dayandırdıkları anlaşılıyor.

Pezdevî'ye göre onların bu meseledeki şüpheleri, bu dünyada masiyetleri dileyip sonra onu işleyenleri cezalandırmanın zulüm işlediğini müşahede etmemizden kaynaklanmaktadır.⁸⁶ Böyle bir durumda Allah'a da zulüm isnat etmiş oluruz. Zira O, hem kulların kötü fiillerini

⁸⁰ İmam-ı A'zam, *el-Vasıyye*, s. 88.

⁸¹ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usul'i'l-hamse*, s. 231.

⁸² Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usul'i'l-hamse*, s. 308.

⁸³ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usul'i'l-hamse*, s. 527-528.

⁸⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s. 509.

⁸⁵ Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s.90.

⁸⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-din*, s. 74.

diler, hem de onları işleyenleri cezalandırırsa zulüm işlemiş olur. Onlar bu konuda “*Allah kullarına zulmetmeyi istemez.*”⁸⁷ ayetini delil getirmektedirler. Mu'tezile'nin bir diğer şüphesi ise Allah'ın kendisine sövülmesini, çirkinliği ve ahmaklığı dilemesinin, Onun için sefihlik, yani ne yaptığını bilmezlik olarak değerlendirilme endişesidir. Oysa Allah zulüm ve ahmaklıktan, kötülükleri ve masiyetleri dilemekten uzaktır.⁸⁸

Mu'tezile'nin adalet prensibine göre, insan davranışları üzerinde ilahi bir müdahale söz konusu değildir. İlahi irade ile gerçekleşen bir davranıştan insanın sorumlu tutulması Allah'ın adaleti ile bağdaşmaz ve neticede zulüm olur. Bu sebepten Allah'ın adaletinin gerçekleşmesi, insanın davranışlarına bizzat karar vermesine ve ilahi de olsa hiçbir baskı olmaksızın, onları iradesiyle yerine getirmesine bağlıdır. Buna göre insanların fiillerini yaratan Allah değil; insanların kendileridir. Fiillerini yaratacak güç, insanlara Allah tarafından verilmiştir. Bu sebeple insan, fiillerinden ötürü Allah'a karşı sorumludur.⁸⁹ Mu'tezilî kelâmcılara göre iyilik, kötülük, adalet gibi ahlakî değerler, Allah'ın iradesinden bağımsız, gerçek bir varoluşa sahiptir.⁹⁰

Mu'tezilî düşünürlerden bazıları Allah'ın kesinlikle kötülük işleyemeyeceğini savunmuşlar; diğer bazıları teoride işleyecek gücü olsa bile, âdil olduğu için pratikte asla kötülük işleyemeyeceği kanaatine varmışlardır. Onların bu tavrı Eş'arîlerce Allah'ın kudret ve iradesini sınırlayan bir davranış olarak anlaşılmıştır. Ayrıca Eş'arîler, insanı, fiillerinin yaratıcısı olarak gören Mu'tezile'yi, beşerî fiiller sahasında Allah'ın rolünü sanki yok sayan bir tutum takınmakla suçlamışlardır.⁹¹ Eş'arî, Kur'an'ın temel mesajı olarak, Allah'ın karşı konulmaz kudretinden, bu kudrete insanın tam teslimiyetini anlamıştır. Allah'ı bir yandan dilediğini yapan, her şeye gücü yeten, mutlak kudret ve irade sahibi bir varlık olarak tarif ederken,⁹² öbür yandan O'nun irade ve kudretini sınırlama anlamına gelebilecek bir tutum içine girmeyi çelişkili görmüş ve bu nedenle i'tizâlî görüşü reddetmiştir.

⁸⁷ Mü'minûn, 23/31.

⁸⁸ Pezdevî, *Usûlü'd-din*, s. 74.

⁸⁹ Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara, 1992, s. 91.

⁹⁰ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 89.

⁹¹ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 101.

⁹² Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 102.

Eş'arî'ye göre Allah, irade edilmesi caiz olan her şeyi diler. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."⁹³ Bu ayetin bildirdiğine göre Allah dilemedikçe biz bir şey dileyemeyiz. "Rabbim dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı."⁹⁴ Biz dileseydik herkese hidayet verirdik."⁹⁵ "Rabbim dileseydi bunu yapmazlardı."⁹⁶ "Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah istediğini yapar."⁹⁷ Bütün bu ayetlerde Allah, dilediğini yaptığını, dilemediğinin olmayacağını açıkça ifade etmektedir.⁹⁸

Eş'arî'nin bu sonuca varmasında Allah'ın emri ve iradesinin ayrı şeyler olduğunu kabul etmesinin etkisi olduğu açıktır. Ona göre Allah iyiyi de kötüyü de diler; iyiyi emreder, kötüyü yasaklar. Allah kötülüğü emretmiyor, onu yasaklıyor. Buna karşılık iyiliği emrediyor. İrade ettiği halde kötülüğü tasvip etmiyor.⁹⁹ Kur'an-ı Kerim'de buyrulduğu üzere Yusuf (a.s.) şöyle demiştir: "Rabbim! Hapis benim için, bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir."¹⁰⁰ Burada Yusuf'un (a.s.) hapsedilmesi onun için masiyetken Allah onun hapsedilmesini irade etmiştir. Bu sebeple Allah'a sefeh (ne yaptığını bilmezlik) isnat edilemez.¹⁰¹

Eş'arî, Mu'tezililere şu şekilde itiraz etmektedir: "Siz, Allah istemediği halde O'nun idaresinde küfrün ve isyanın olduğunu söylüyorsunuz. Allah bütün insanların inanmasını istiyor, onlar inanmıyorlar. Bu düşüncenize göre Allah'ın olmasını istediği şeyler daha çok olmuyor da, olmasını istemediği şeyler daha çok oluyor. Çünkü size göre Allah'ın, varlığını dilemediği halde var olan küfür, var olmasını dilediği halde var olan imandan daha fazladır. Allah'ın daha fazla olmasını dilediği şey (iman) olmuyor. Bu, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri, Allah'ın olmasını dilediği bir şeyin olacağı; olmamasını dilediği bir şeyin olmayacağı şeklindeki anlayışlarını inkâr etmek demektir."¹⁰² Pezdevî de, Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz sözünde ümmetin icma ettiklerini söylemektedir. Ona göre bu icmayı red-

⁹³ İnsan, 76/30.

⁹⁴ Yunus, 10/99.

⁹⁵ Secde, 32/13.

⁹⁶ En'am, 6/112.

⁹⁷ Bakara, 2/254.

⁹⁸ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Kitâbu'l-Luma'*, 1955, yrs, s. 10.

⁹⁹ Eş'arî, *el-Luma'*, s. 55-56.

¹⁰⁰ Yusuf, 12/33.

¹⁰¹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 173.

¹⁰² Eş'arî, *el-İbâne*, s. 163.

deden veya ona engel olan bir kimse yoktur. Bu, meydana gelen şeylerin Allah'ın dilemesiyle olduğuna, meydana gelmeyen de Allah'ın, o şeyin meydana gelmesini dilemediği için hâsıl olmadığına delildir. Meydana gelen kötülükler ve isyan fiilleri Allah'ın dilemesiyle hâsıl olur.¹⁰³

Eş'arî'ye göre bütün hâdisler Allah'ın filidir ve O'nun iradesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir.¹⁰⁴ Kulların fiilleri, mutlak surette Allah'ın iradesine bağlıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Allah: "*Her hangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında ben onu yarın yapacağım deme.*"¹⁰⁵ buyurmaktadır.¹⁰⁶ Eş'arî'ye göre kulların fiillerinin iyiliği ve kötülüğünün Allah'ın fiili olan yaratma ile ilgisi yoktur. Bu sebeple de Allah'ın fiillerinde iyilik ve kötülük düşünülemez.¹⁰⁷ İyi, kötü, adalet gibi Allah'ın iradesinden bağımsız, objektif ahlâk değerleri yoktur. İyi ve kötü gibi ahlakî kavramlara muhteva kazandıran Allah'ın emir ve yasaklarıdır.¹⁰⁸ Yalan sadece, Allah kötü kıldığı için kötüdür. Allah yalanı iyi kılsaydı, şüphesiz o iyi olurdu. Eğer yalan konuşmayı emretseydi, O'na hiçbir itiraz olmazdı.¹⁰⁹ Bütün fiiller, Allah açısından iyi veya kötü şeklinde herhangi bir değer taşımazlar. Çünkü iyi fiilleri de, kötü olanları da Allah yaratmıştır. Fakat kötüyü kendisi için değil, insanlar için kötü yaratmıştır.¹¹⁰

Bu hususta Bâkılânî de Eş'arî gibi düşünmektedir. Ona göre şayet birisi "Allah'ın itaati, masiyeti ve diğer hâdisleri dilediğini niçin söylüyorsunuz?" diye bir soru sorsa ona şöyle cevap verilir: Çünkü Allah Kur'an-ı Kerim'de kendisi için "*O dilediğini yapar.*"¹¹¹ buyurmaktadır. "*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*"¹¹² ve "*Rabbin dileyeydi yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı.*"¹¹³ ayetleri göstermektedir ki şayet Allah kulların isyan, yalan ve haktan ayrıl-

¹⁰³ Pezdevî, *Usûlü'd-din*, s. 67.

¹⁰⁴ Eş'arî, *el-Lum'a*, s. 50-51.

¹⁰⁵ Kehf, 18/23.

¹⁰⁶ Eş'arî, *el-Luma'*, s.110.

¹⁰⁷ Eş'arî, *el-Luma'*, s. 55.

¹⁰⁸ Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, s. 105.

¹⁰⁹ Eş'arî, *el-Luma'*, s. 57.

¹¹⁰ Eş'arî, *el-Luma'*, s. 79.

¹¹¹ Hacc, 22/18.

¹¹² İnsan, 76/30.

¹¹³ Yunus, 10/99.

ma fiillerini dilemeseydi bunlar elbette olmazdı, onlar da yapamazdı. Allah herkesin inanmasını isteseydi, kesinlikle herkes inanırdı.¹¹⁴

Eş'arîler'in, Allah'ın kötü fiilleri de dilediğini kolayca söyleyebilmelerinin sebebini herhalde onların irade sıfatını oluşla ilgili bir sıfat olarak görmelerinde aramak gerekir. Zira onların anlayışına göre irade sıfatı, ilim sıfatı gibi eşyanın yaratılması ile ilgilidir. Fiillerin iyi veya kötü olarak nitelenmesinde herhangi bir rolü yoktur. Onların ahlakî kıymeti sadece ilahi emirlere veya yasaklara bağlı olduğuna göre, bir fiil ancak ilahi emir ve rızaya dayalı olarak iyi veya kötü olabilir.¹¹⁵ Bu noktada hem ahlakî değerlerin hem de insanların fiillerinin, Allah'ın irade ve kudretiyle belirlenip takdir edilmiş olması, Allah'ın fiilleri hakkında bir adaletsizlik fikrine de yol açmaz.

İlahi iradenin fiile ontolojik tesiri konusunda Maturidî'nin de Eş'arî'ye paralel düşündüğünü görmekteyiz. Ona göre Allah, irade sıfatı ile varlığı mümkün olanlar arasından dilediğini seçer. Bu merhalede eşyanın iyilik veya kötülük ile vasıflanması aynıdır. Var olan her şey ilahi iradenin bir sonucudur. Bunun daha sonra iyi veya kötü hükmü kazanması sonucu değişirmez.¹¹⁶ Maturidî'ye göre her hangi bir fiilin yergiyi veya azabı yahut övgüyü veya sevabı hak etmesi, insanın onu seçmesine ve maksadına dayanır. İnsan iyi veya kötü fiili istemişse Allah onda onun kudretini yaratır. Fiil, özü itibariyle övgü ve yerginin yahut mükâfat ve cezanın sebebi olmayıp tersine iyi ve kötüye elverişli olabilir. Başka bir ifadeyle fiil, fiil olmak bakımından ne iyidir, ne kötüdür, ne güzeldir, ne çirkindir. Onun iyi veya kötü, güzel veya çirkin olması insanın ona olan kastına bağlıdır.¹¹⁷ İnsan, övülen ve yerilen şeyleri bilebilecek şekilde yaratılmıştır. İnsan aklında övülen şey güzel, yerilen şey çirkin kılınmıştır. Güzelin yerine çirkinini tercih etmek güç bir iştir.¹¹⁸ Akıl, sahibine hakikati olduğu gibi gösterir. Güzellik ve çirkinlik konusunda söz ve ifadeler değişse bile gerçekte onlar değişmez ve akıl hiçbir zaman güzeli çirkin görmez.¹¹⁹ Böylece, güzel ve çirkinini temyiz edebilen akıl ile insan, fiil olmak bakımından özünde bir değer taşımayan bir fiili, ona olan kastıyla, akılda ve şeriatla övülen

¹¹⁴ Bâkılânî, *Kitâbu't-temhid*, s. 318.

¹¹⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s.191.

¹¹⁶ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 286.

¹¹⁷ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, (Fethullah Huleyf'in Mukaddimesi), s. 42.

¹¹⁸ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 221.

¹¹⁹ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 224.

veya yerilen bir fiil haline, başka bir ifadeyle itaat veya masiyete dönüştürebilir. Bu suretle mükâfat veya cezayı hak etmiş olur.¹²⁰

İlahi iradenin fiile tesiri konusunda Eş'arî ile paralel düşünen Maturidî, iyilik-kötülük gibi ahlâkî değerlerin Allah'ın iradesinden bağımsız, objektif bir varoluşa sahip olduğunu savunarak ondan ayrılmaktadır. Çünkü Eş'arî iyilik ve kötülüğü belirleyenin Allah'ın iradesi olduğunu savunurken, Maturidî insanın, temel ahlâkî ilkeleri aklıyla kavrayabileceğini iddia etmektedir. Başka bir ifadeyle, Maturidî'nin düşüncesinde aklen sabit olan temel ahlâkî ilkeleri ile vahiyile bildirilenler arasında tam bir uyum söz konusudur.¹²¹

Var olan her şeyi ilahi iradeye bağlayan Maturidî'ye göre bir fiilin Allah'a nispet edilmesi, bir başka yönden insana nispet edilmesine engel değildir. Bunun tersi de mümkündür. Buna göre bir fiilin "şey"¹²² olarak var olması, onun itaat veya masiyet, iyi veya kötü olmasından başka bir şeydir. Mesela fiiller, onları oldukları gibi yaratması ve henüz yokken var etmiş olması yönünden Allah'a; onları Allah'ın emrine veya nehyine göre kesbetsmeleri ve yapmalarını yönünden insanlara aittir.¹²³

Maturidî'nin yukarıdaki izahları boşuna değildir. O, yapılan işin ne ölçüde kime ait olduğunu tespit etmek durumundadır. Bilindiği gibi Cebriye'ye göre yapılan iş tamamen Allah'a, Mu'tezile'ye göre ise tamamen insana aittir. Cebriye bu konuda insana hiçbir irade ve kudret hakkı vermezken, Mu'tezile işin bütün sorumluluğunu insana yüklemektedir. Ancak bu iki bakış açısı meseleyi ikna edici bir tarzda çözemediği için Maturidî, konuya başka bir açıdan bakma gereği duymuştur. Ona göre meydana gelen iş hem Allah'a, hem de insana ait olmalı ki diğer çözümlerin mahzurları ortadan kalkmış olsun.¹²⁴ Maturidî'nin bu yaklaşımı Mu'tezile anlayışına uygun değildir. Zira onlara göre fiilin kul ile birlikte Allah'a da nispet edilmesi, fiilden doğan sorumluluğun, O'na da yüklenmesi anlamına gelir. Kul, fiilini yaratmakta müstakil olmazsa, hakkında ödül ve cezanın varit olduğu sevap ve günahın bir anlamı kalmaz.¹²⁵

¹²⁰ Turhan, *Bir Ahlak Problemi*, s. 92.

¹²¹ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s.115-122.

¹²² Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 243.

¹²³ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 226.

¹²⁴ Yazıcıoğlu, *Kelam Ders Notları*, s. 142

¹²⁵ Abdülhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, s. 293.

Maturidî, Allah'ın âlem ve insanla olan ilişkisi hakkındaki ve ahlakî alanda yükümlülük-sorumluluk ve müeyyide konusundaki açıklamalarında Allah'ın adalet ve hikmetini hep göz önünde bulundurmuş gibi görünüyor.¹²⁶ Ona göre Allah, bütün fiillerinde muhtar olmakla birlikte, O'nun fiilleri asla hikmetin dışına çıkmaz. Hikmetin anlamı isabettir ki, o da her şeyi yerli yerine koymak demektir. Bu da adalettir.¹²⁷ Onun bu hikmet anlayışı aynı zamanda kendisinin kader anlayışıdır.¹²⁸ Kaderin iki anlamı olduğunu söyleyen Maturidî'ye göre onun bir anlamı, bir şeyin üzerinde meydana geldiği 'had'dir ki o da iyi veya kötü güzel veya çirkin hikmet veya sefeh türünden her şeyin olduğu gibi yaratılmasıdır. Bu ise her şeyi olduğu gibi yaratmak ve her konuda en uygununa isabet demek olan hikmetin manasıdır.¹²⁹ Her konuya adalet ve hikmet anlayışıyla bakan Maturidî'nin bu anlayışının, kendisinin insanın fiilleri hakkındaki görüşlerine de yansıdığına hiç kuşku yoktur.¹³⁰

Hakîm es-Semerkandî (v. 342/953), meseleye kader-kaza açısından yaklaşmakta ve şöyle demektedir: "...Kaza, kulların fiillerine delil olamaz. Kaderiye'nin kazayı inkâr etmesi, Cebriye'nin kazaya dayanması ve kulluğu terk etmesi Allah'ı inkârdır. Bu ikisinin arasında yer alanlar ise sağlam bir bağa yapışmışlardır... Kaderiye hayrın ve şerrin, kulun kendisinden olduğunu, Allah'ın onda etkisinin olmadığını, Cebriye ise hayrın ve şerrin hepsinin Allah'tan olduğunu, kulun bir etkisinin olmadığını iddia etmişlerdir. Bu iki fırka ümmetin mecusileridir."¹³¹ Semerkandî'ye göre itaat; Allah'ın kazası, kaderi, tevfiği, meşietî, rızası ve emri ileler. Masiyet ise Allah'ın kazası, kaderi ve rezil etmesi ileler. Emri ve rızası ile değildir.¹³² Semerkandî'nin bu açıklamaları, daha önce gördüğümüz Ebu Hanife'nin görüşlerine aynen uymaktadır.

¹²⁶ Turhan, *Bir Ahlak Problemi.*, s. 83.

¹²⁷ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 97, 125, 216 vd.

¹²⁸ Turhan, *Bir Ahlak Problemi.*, s. 83.

¹²⁹ Maturidî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 307.

¹³⁰ Turhan, *Bir Ahlak Problemi.*, s. 83.

¹³¹ Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, s. 8.

¹³² Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 8.

İbn Hümam (v. 861/1457)'a göre Allah'ın iradesi var olan her şeydir, var olmayana değildir. Allah, hayır ve itaati dilediği gibi, şer diye isimlendirdiğimiz masiyet cinsinden küfür ve diğerlerini de diler. Şayet şerri dilemeseydi şer var olmazdı.¹³³

Nesefî de "Allah, kulların fiillerinin yaratılması konusunda hâdis olduğu bilinen her şeyi irade eder. İrade, yaratılmış varlıklar konusunda genel bir kavramdır."¹³⁴ demektedir. Nesefî'ye göre Allah; hayır, şer, itaat, masiyet yönlerinden kulların fiillerini yaratmayı üstlenmiştir. Allah, ilminde var olduğunu bildiği itaat, masiyet vs. her tür fiili kendisi irade etmiştir. Yokluğunu bildiği şeyin de yokluğunu irade etmiştir.¹³⁵

Nesefî, Ehl-i Sünnet'in görüşünü şu şekilde özetlemektedir: "Hangi vasıfta olursa olsun hâdis olan her şey Allah'ın iradesiyle olmuştur. Bunlardan itaat cinsinden olanlar Allah'ın meşietini, iradesi, rızası, muhabbeti, emri, kaderi ve kazası ile dir. Masiyet cinsinden olanlar da Allah'ın meşietini, iradesi, kazası ve kaderi ile dir. Allah'ın emri ve muhabbeti ile değildir. Çünkü muhabbet ve rıza bir şeyin olmasını onaylamaktır. Bu ise itaate yakışı; masiyete değil."¹³⁶

Görüldüğü gibi Hanefî-Maturidî kelâmcıları irade kavramına emir, rıza ve muhabbet anlamlarını dâhil etmedikleri için kötü fiilleri Allah'ın iradesine bağlama konusunda rahat davranıyorlar.

4) İlahi İradenin Kısımları ve Taallukları

Mu'tezile'nin, kulların kötü fiillerinin ilahi iradeye bağlanamayacağı görüşü üzerinde ısrarla durduklarını biliyoruz. Onlara göre Allah'ın iradesi ile emri birbirinin lazımıdır. Allah hayır işlerinin olmasını irade eder ve onları emreder. Allah bizim namaz kılmamızı, zekât vermemizi ve kendisini birlememizi, peygamberlerine inanmamızı ister ve bize bunları emreder. Allah günahları irade etmez. Küfrü, fıska, isyanı da irade etmez ve bunları emretmez. Yani Allah, şerri meşietle istemez, irade etmez ve emretmez. Bilakis bu şerler insanın iradesi, ihtiyarı ve fiili ile meydana gelir.¹³⁷

Şu halde Mu'tezile'ye göre ilahi irade tek tiptir ve emirle aynı anlama gelmektedir.

¹³³ İbn Hümam, Kemâlüddin es-Sivâsî, *Kitâbu'l-Müsâyere*, İstanbul, 1979, s. 63, 119-120.

¹³⁴ Nesefî, *Tabsira*, I, 497.

¹³⁵ Nesefî, *Kitâbu't-temhid*, s. 315.

¹³⁶ Nesefî, *Kitâbu't-temhid*, s. 315.

¹³⁷ Abdülhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler*, s. 290-291.

Böyle olunca da ilahi iradenin kötü fiillere taallukundan söz etmemiz anlamsız olmaktadır. Diğer yandan Nazzam ve Kâ'bî (v. 319/931) gibi Mu'tezililere göre ise ilahi iradenin iki yönü vardır. Bunlardan ilki Allah'ın kendi fiilleri ile ilgili iradesidir ve bu, fiilin aynıdır. Diğer ise başka varlıkların fiilleri ile ilgili iradesidir. Allah'ın kendi fiilleri ile ilgili iradesi için, Allah'ın bir şeyi irade etmesi demek, o şeyi yaratması demektir. Diğer varlıkların fiillerini irade etmesi demek ise iyi olanların yapılmasını, kötü olanların yapılmamasını emretmesi demektir.¹³⁸ Nazzam ve Kâ'bî'nin bu yaklaşımları, Eş'arî'nin irade ve emri birbirinden farklı düşünmesine benzemektedir. Ne var ki Mu'tezile'nin iradeyi oluşla ilgili değil de ahlâkî değer ifade eden bir sıfat olarak düşünmesi; Eş'arî'nin ise ilahi iradeyi, meydana geliş yönünden varlığa tesir eden, ama eşyaya ahlâkî bir değer atfetmeyen bir sıfat olarak kabul etmesi şeklindeki temel yaklaşım farkı devam etmektedir. Eş'arî'ye göre irade ve emir ayrı şeylerdir. Allah iyi-kötü her şeyi irade eder. İyiyi emreder, kötüyü yasaklar. Olmasını irade ettiği halde kötülüğü emretmediği için de akılsız ve gafil olması gerekmez.¹³⁹

Sünnî kelimcilerin, ilahi iradenin ezeli olduğunu ve bu iradeyle Allah'ın iyi- kötü her şeyi dilediğini savunduklarını söylemiştik. Ezeli irade eşyanın var olmasını dilemesi halinde, acaba var olan eşya da ezeli mi olmaktadır? Sünnî kelâmcılar böyle bir riskten kurtulmak için irade ile irade olunan arasına bir de "taalluk" kavramını koymaktadırlar. Böylelikle irade kadim olurken muradın hâdis olması mümkün olacaktır. İrade bir sıfat olarak zaman dışı olmasına karşılık, tek tek fiillerle ilişkisi zaman içinde bir taalluktan ibarettir. Bu, şöyle formüle edilebilir: İrade; ilim ve kudret gibi hayat sahibi olan bütün varlıkların özelliklerindedir. Bundan dolayı Allah'ın böyle bir kemal sıfatından mahrum olması düşünülemez. İlahi irade ezeli-dir. Murad ve makdur olan varlıklar ise böyle değildir. Bunlar ezeli sıfatlar olan irade ve kudretin zaman taallukunun neticesidir.¹⁴⁰

Şu halde ezeli olan iradenin fiillere taalluku hâdis olabilir. Bu, bir yetkinlik vasfı olan iradenin ezeli olmasını gerektirmez.¹⁴¹ Allah'ın iradesi malumu olan her şeye taalluk etmez. Fakat ilmüne göre taalluk eder.¹⁴² Yani Allah, bildiği her şeyin zorunlu olarak var olmasını

¹³⁸ Eş'arî, *Makâlât*, s. 190-191.

¹³⁹ Eş'arî, *el-İbâne*, s.175.

¹⁴⁰ Neseî, *Tabsira*, I, s.494.

¹⁴¹ Keskin, *Allah-Âlem İlişkisi*, s. 140.

¹⁴² Keskin, *Allah-Âlem İlişkisi*, s. 141.

irade etmez. Ancak Allah'ın iradesi, bütün murad edilmesi mümkün olan şeylere taalluk eder. İradenin bazı şeylere taalluk etmediğini söylemek, O'na irade sıfatının zıddı olan mecbur kalma, beğenmeme ve aciz olma gibi noksan sıfatları izafe etmek olacaktır. Allah, hâdis olan her şeyin yaratıcısıdır ve irade etmediğini yaratması düşünülemez.¹⁴³

Gazalî, ilahi iradenin taalluku ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bize göre irade, bütün hâdis varlıklara taalluk eden bir sıfattır. Kesin olarak meydana çıkmıştır ki bütün hâdisler Yüce Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır. Onun kudretiyle yaratılan her şey, bu kudretin makdura iktiranı ve ona tahsis edilmesi için irade sıfatına muhtaçtır. Buna göre her makdur; murad ve her hâdis de makdurdur. Her hâdis, irade ile meydana gelmiş ve şer, küfür ve masiyet gibi kavramlar da hâdis olduğuna göre şüphesiz bunların da Allah'ın iradesiyle yaratılmış olmaları gerekir. Şüphesiz Yüce Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz. Selefin ve bütün Ehl-i Sünnet'in itikadı işte budur.”¹⁴⁴

Sünnî kelâmcılara göre Allah'ın ilminde ve iradesinde bir değişme olmaz. Yani irade, meşiet ve kudret, kâinatta hâdis olan her şeye, insanların iyi- kötü, güzel-çirkin, itaat-masiyet gibi bütün fiillerine taalluk eder. Ancak O'nun rızası, muhabbeti ve emri sadece güzele, iyiye ve itaate taalluk eder. Kabihe, çirkine ve masiyete taalluk etmez.¹⁴⁵

Meseleyi daha açık bir şekilde ortaya koymak istersek **İzmirli** (v. 1365/1946) ve bazı günümüz kelâmcılarından destek alarak iradeyi iki kısma ayırabiliriz:

a) Tekvinî irade: Meşiet anlamındaki iradedir. Bu çeşit irade, irade edilecek şeye taalluk edince o şey derhal meydana gelir. Allah, bütün mükevvenatın varlığını irade ettiği için mükevvenat var olmuştur. “Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak ‘ol’ dememizden ibarettir. O da derhal oluverir.”¹⁴⁶ ayetinde belirtilen irade bu çeşittir.

b) Teşriî irade: Buna dinî irade de denir. Allah'ın bir şeyi sevmesi ve ondan hoşnut olması (muhabbet ve rıza göstermesi) demektir. Allah'ın bu manadaki iradesi ile bir şeyi dilemiş olması, o şeyin meydana gelmesini gerekli kılmaz. “Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği ve

¹⁴³ Eş'arî, *el-Luma'*, s. 37.

¹⁴⁴ Gazalî, *el-İktisad*, s. 80.

¹⁴⁵ Taftazanî, *Şerhu'l-akaid*, s.193.

¹⁴⁶ Nahl, 16/40.

*akrabaya iyiliği emrediyor.*¹⁴⁷ ayetindeki irade bu çeşit iradedir. Tekvinî irade hayra, şerre, itaate ve masiyete taalluk ettiği halde teşriî irade yalnız hayra ve itaate taalluk eder.¹⁴⁸ Öyle anlaşıyor ki irade hakkında böyle bir ayırım yapmak meselenin çözümü için zorunlu olmaktadır. Zira tek tip bir irade anlayışına dayalı olarak bu meseleyi çözmek oldukça güç görünüyor.

Sonuç

Araştırmamızda ilahi iradenin, kulların kötü fiilleriyle ne gibi bir ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmağa çalıştık. Bu konunun açıklığı kavuşmasında ilahi iradenin kabul edilip edilmemesi; kabul edilmişse kadîm mi hâdis mi olduğu önemlidir. İlahi iradenin varlığını kabul ettiğimizde birden fazla kadîm varlığı kabul etmiş olmakla itham edilebiliriz. Bu, Allah'ın tevhidinde zarar verici bir unsurdur. İlahi iradeyi kabul etmemek belki daha da problemlidir. Çünkü varlığı irade edilmiş koskoca bir kâinat ortada durmaktadır.

Ancak meselenin açıklığı kavuşmasında daha belirleyici olan belki de irade kavramından ne anlaşıldığıdır. İlahi irade ister kabul edilsin isterse edilmesin, varlığı irade olunan kâinat meydana olduğuna göre, burada önemli olan, Allah'ın, kendisini inkâra kadar uzanan kötü fiillerle ilişkisini ortaya koymak olacaktır.

Kelâmcılar irade kelimesinin seçmek, tercih etmek, emretmek, hüküm vermek... gibi anlamlarını dikkate alarak kendi düşünce sistemlerine uygun bir irade anlayışına sahip olmuşlardır. Burada iradenin farklı anlamlar taşıması, görüş ayrılıklarının kaynağı gibi görünse de kanaatimizce bu tâli bir sebeptir. Zira konuyu inceleyenlerin bir kısmı, düşüncelerine irade kelimesinin hangi anlamı uygun geliyorsa onu almış gibi bir izlenim uyandırıyorlar. Hâlbuki bazı kelâmcılar, iradeyi iki ayrı anlamda kullanarak meselenin çözümüne bir hayli yaklaşmış görünüyorlar.

Mu'tezile'nin, tevhit prensibine bağlı olarak kadim bir irade anlayışını reddetmesi, onu, kulların fiillerini kendilerinin meydana getirdikleri sonucuna götürmüştür. Zira kadîm bir sıfatı kabul etmek, Mu'tezilî anlayışa göre Allah'ın yanında başka kadimler de kabul etmek

¹⁴⁷ Nahl, 16/90.

¹⁴⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlim-i Kelâm*, İstanbul, 1343h., II, 107-108; Gölcük - Toprak, *Kelâm*, s. 218; Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul, 1993, s. 87.

demektir. Bu ise Mu'tezile'nin varlık sebebi olarak görebileceğimiz en temel prensibi olan tevhide aykırı düşmektedir. İlahi iradeyi reddetmek, kulların kötü fiilleri ile Allah'ın ilişkisini de ortadan kaldıracak, böylece fiillerin sorumluluğu da insanlara kalmış olacaktır. Öyle ya, irade yoksa murad da olmayacaktır. Ancak bu kâinat, ilahi iradenin muradı değil midir? İşte bu gerçek, bazı Mu'tezilî düşünürleri hâdis bir irade anlayışını kabul etmeğe götürmüştür. Böylece tevhit fikri zedelenmeyecek, bu iradenin mahalsiz kabul edilmesiyle de Allah'ın hâdis varlıklara mahal olması engellenmiş olacaktır. Çünkü hâdis bir irade artık bir varlık durumundadır.

Kadîm bir iradeyi kabul eden Sünnî kelâmçılar ise onu ilim ve kudret gibi eşyanın varolması ile ilgili bir sıfat olarak görmektedirler. Böylece ilahi iradenin kötü fiillerle ilişkisi kolayca kurulabilmektedir. Bunun sonucunda ilahi iradenin, Allah'ı inkâr da dâhil tüm kötü fiilleri murad ettiğini savunmak mümkün olmakta ve Allah'ın sefihlikle itham edilmesi tehlikesi de ortadan kalkmaktadır. Zira irade, oluşla ilgili olunca onun muradının ahlakî bir değer taşıması söz konusu olamaz. Bu anlayışa göre insanların fiillerinin ahlakî değer kazanması, Allah'ın onları irade edip etmemesi ile ilgili değil; o fiilleri emretmesi veya yasaklaması ile ilgilidir. Zaten Ebu Hanife'den itibaren neredeyse tüm Sünnî kelâmçıların ilahi iradeyi iki yönlü olarak düşündüklerini, bir yönden eşyanın var oluşu, diğer yönden ise fiilin ahlakî açıdan iyi veya kötü oluşu ile ilgili olduğu sonucuna vardıklarını görüyoruz. İradenin lügat olarak hem emir hem de hüküm (yaratma hükmü) anlamında kullanılabildiğini hatırlayacak olursak söz konusu ayırımın isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim son dönem Sünnî kelâmçıları bu ayırımı iyice netleştirerek iradenin oluşla ilgili olanına "*tekvinî irade*", fiillere ahlakî değer atfeden yönüne ise "*teşrîî irade*" demişlerdir.

Bazı Mu'tezililerin iradeyi ikiye ayırıp eşya ile ilgili olanını yaratma, fiillerle ilgili olanını emretme anlamında anladıklarını dikkate alacak olursak bunun, Sünnî kelâmçıların ayırımına yakın olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, Mutezile'nin "*yaratma*" olarak anladıkları iradeye Sünnî kelâmçılar "*tekvinî irade*"; "*emir*" olarak anladıkları iradeye ise "*teşrîî irade*" demektedirler. Geriye, fiillerin yaratılıp yaratılmadığı konusundaki anlaşmazlık kalmaktadır. Sünnî kelâmçılar, ilahi iradeyi vurgulamak için kulların fiillerinin mahlûk olduğunu söylerken Mu'tezile, kulların, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunarak isyan fiillerinin sorumluluğunu Allah'a yüklememeğe çalışmaktadırlar.

Gerçek ne şekilde olursa olsun, sonuç olarak kulların sorumluluğu ortadan kalkmamaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki İslam, kulları yaptıklarından sorumlu tutmuş ve hesaba çekileceklerini haber vermiştir. Dahası isyan fiillerini işleyenlere bu dünyada uygulanacak cezalar öngörmüştür. Bu sebeple herkes yaptığından sorumludur. Allah insanlara taşıyamayacakları yükü yüklemeyeceğine göre, herkesin taşıyabileceği kadarından sorumlu tutulacağını söylemek yeterli olacaktır.

Allah's Will and Bad Acts

Citation/©- Karagöz, N. (2006). Allah's will and bad acts, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 6 (2),191-216.

Abstract- In this study, we have searched the effect of Allah's will on the bad acts that humans have acted. We have limited the topic especially by Sunnizm and Mutazila. It is important whether divine will has been accepted or not. In the event that divine will has been accepted, it is also important whether that will is eternal (kadîm) or created (hâdis). When the existence of divine will is accepted, there may be existence of more than one eternal. Not accepting the existence of divine will can be more complicated than accepting it. Because there is a universe that its existence has been willed. However, perhaps the true nature of conception of will may be more definitive in clarifying the topic. This is why, the thoughts of Ahl al-Sunna and Mutazila on divine will and their establishing relation between those thoughts and human's bad acts have been dealt with.

Keywords- Allah's will, bad act, Sunnism, Mutazila